

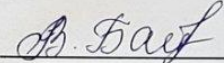
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Кафедра економіки

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Декан економічного факультету
А. Анатолій ДІБРОВА
«30» травня 2023р.

«СХВАЛЕНО»

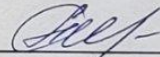
на засіданні кафедри економіки
Протокол №15 від «29» 05 2023 р.

Завідувач кафедри
 Вікторія БАЙДАЛА

«РОЗГЛЯНУТО»

Гарант ОП «Економіка підприємства»

Людмила СТЕПАСЮК

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Економіка підприємства

Спеціальність: 051 – «Економіка»

Освітня програма: Економіка підприємства

Факультет: економічний

Розробник: к.е.н., доцент кафедри економіки Степасюк Л.М.

Київ – 2023 р.

1. Опис навчальної дисципліни

Економіка підприємства

Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь		
Освітній ступінь	Бакалавр	
Спеціальність	051 - Економіка	
Освітня програма	Економіка підприємства	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Обов'язкова	
Загальна кількість годин	300/150	
Кількість кредитів ECTS	10/5	
Кількість змістових модулів	7/4	
Курсовий проект (робота) (за наявності)	к.р. з економіки підприємства	
Форма контролю	Залік/Екзамен	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форм навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Курс (рік підготовки)	2-3/1ст	3
Семестр	4-6/1	5,6
Лекційні заняття	120/45	10
Практичні, семінарські заняття	105/45	10
Лабораторні заняття	-	
Самостійна робота	75/60	280
Індивідуальні завдання		
Кількість тижневих аудиторних годин для денної форми навчання	6/5/4 год. /5	

2. Мета, завдання та компетентності навчальної дисципліни

Мета вивчення дисципліни:

Рівень економічного зростання і розвитку економіки країни безпосередньо пов'язаний з ефективністю функціонування підприємств. Відповідно у процесі навчання майбутні фахівці мають одержати ґрунтовні економічні знання, вміння використовувати їх на практиці, що є основою ефективної діяльності головної структурної ланки суспільного виробництва. Висококваліфіковані спеціалісти і керівники мають системно опанувати сучасні технологічні, управлінські та інформаційні інновації для обґрунтування рішень щодо підвищення конкурентоспроможності та ефективності функціонування різних соціально-правових структур.

Завдання навчальної дисципліни:

Основними завданнями є надбання студентами знань і вміння з таких проблем, як економічні основи функціонування підприємства; прогнозування і планування діяльності підприємства; формування і використання персоналу підприємства та її оплата; техніко-технологічна база і виробнича потужність підприємства; основний і оборотний капітал підприємства; інтелектуальний капітал та нематеріальні активи підприємства; інвестиційні ресурси та інноваційна діяльність в підприємствах; фінансово-економічні результати та ефективність діяльності підприємства; витрати виробництва, собівартість і ціни на продукцію; розвиток підприємства: сучасні моделі та трансформації; реструктуризація і санація підприємства; економічна безпека підприємства; банкрутство і ліквідація підприємства.

Набуття компетентностей:

інтегральна компетентність (ІК): Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми в економічній сфері, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК7. Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій.

ЗК8. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК11. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Фахові (спеціальні) компетентності (ФК):

СК1. Здатність виявляти знання та розуміння проблем предметної області, основ функціонування сучасної економіки на мікро-, мезо-, макро- на міжнародному рівнях.

СК2. Здатність здійснювати професійну діяльність у відповідності з чинними нормативними та правовими актами.

СК4. Здатність пояснювати економічні та соціальні процеси і явища на основі теоретичних моделей, аналізувати і змістовно

СК6. Здатність застосовувати економіко-математичні методи та моделі для вирішення економічних задач.

СК7. Здатність застосовувати комп'ютерні технології та програмне забезпечення з обробки даних для вирішення економічних завдань, аналізу інформації та підготовки аналітичних звітів.

СК8. Здатність аналізувати та розв'язувати завдання у сфері економічних та соціально-трудових відносин.

СК9. Здатність прогнозувати на основі стандартних теоретичних та економетричних моделей соціально-економічні процеси.

СК10. Здатність використовувати сучасні джерела економічної, соціальної, управлінської, облікової інформації для складання службових документів та аналітичних звітів.

СК11. Здатність обґрунтовувати економічні рішення на основі розуміння закономірностей економічних систем і процесів та із застосуванням сучасного методичного інструментарію.

СК12. Здатність самостійно виявляти проблеми економічного характеру при аналізі конкретних ситуацій, пропонувати способи їх вирішення.

СК13. Здатність проводити економічний аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, оцінку їх конкурентоспроможності.

СК14. Здатність поглиблено аналізувати проблеми і явища в одній або декількох професійних сферах з врахуванням економічних ризиків та можливих соціально-економічних наслідків.

Програмні результати навчання (ПРН):

3.Знати та використовувати економічну термінологію, пояснювати базові концепції мікро- та макроекономіки.

4.Розуміти принципи економічної науки, особливості функціонування економічних систем.

5.Застосовувати аналітичний та методичний інструментарій для обґрунтування пропозицій та прийняття управлінських рішень різними економічними агентами (індивідуумами, домогосподарствами, підприємствами та органами державної влади).

6.Використовувати професійну аргументацію для донесення інформації, ідей, проблем та способів їх вирішення до фахівців і нефахівців у сфері економічної діяльності.

7. Пояснювати моделі соціально-економічних явищ з погляду фундаментальних принципів і знань на основі розуміння основних напрямів розвитку економічної науки.
8. Застосовувати відповідні економіко-математичні методи та моделі для вирішення економічних задач.
9. Усвідомлювати основні особливості сучасної світової та національної економіки, інституційної структури, напрямів соціальної, економічної та зовнішньоекономічної політики держави.
10. Проводити аналіз функціонування та розвитку суб'єктів господарювання, визначати функціональні сфери, розраховувати відповідні показники які характеризують результативність їх діяльності.
11. Вміти аналізувати процеси державного та ринкового регулювання соціально-економічних і трудових відносин.
12. Застосовувати набуті теоретичні знання для розв'язання практичних завдань та змістовно інтерпретувати отримані результати.
13. Ідентифікувати джерела та розуміти методологію визначення і методи отримання соціально-економічних даних, збирати та аналізувати необхідну інформацію, розраховувати економічні та соціальні показники.
16. Вміти використовувати дані, надавати аргументацію, критично оцінювати логіку та формувати висновки з наукових та аналітичних текстів з економіки.
18. Використовувати нормативні та правові акти, що регламентують професійну діяльність.
20. Оволодіти навичками усної та письмової професійної комунікації державною та іноземною мовами.
21. Вміти абстрактно мислити, застосовувати аналіз та синтез для виявлення ключових характеристик економічних систем різного рівня, а також особливостей поведінки їх суб'єктів.

3. Програма та структура навчальної дисципліни для:

- повного терміну денної (заочної) форми навчання;
- скороченого терміну денної (заочної) форми навчання.

Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Тема 1. Теорії підприємства і основи підприємництва

Суть та еволюція розвитку основних теорій підприємства, їх спільні риси і відмінності. Технологічні концепції фірми – основа класичної і неокласичної теорії. Вчення про фірму як про виробничу одиницю і одиницю торгівлі. Суть концепції «підприємницької фірми» – особливого економічного агента, що конкурує завдяки впровадженню нових товарів, нових технологій, нових джерел

сировини або нових типів організації. Інституційна теорія фірми. Сутнісні і правові аспекти підприємництва, його відмітні ознаки та принципи успішного здійснення. Оцінка ролі основних видів підприємництва і можливості надання їм пріоритетності в розвитку. Бізнес і підприємництво. Основні принципи підприємницької діяльності, які формують комплекс соціально-економічних умов. Види підприємницької діяльності: виробниче, наукове, комерційне, фінансове і страхове підприємництво. Значення підприємницької діяльності для функціонування ефективної системи господарювання. Основні організаційно-правові форми підприємницької діяльності.

Тема 2. Підприємство як суб'єкт господарювання

Поняття підприємства як організаційно відокремленої та економічно самостійної первинної ланки виробничої сфери. Місія й різноманітні цілі підприємства. Головні напрями діяльності підприємства. Юридичні акти, що є законодавчою базою функціонування підприємства. Статут підприємства. Колективний договір. Інші правові документи, що регулюють окремі напрями діяльності підприємства. Класифікація підприємств. Виокремлення підприємств за такими ознаками: мета і характер діяльності; форма власності майна; належність капіталу; правовий статус і форма господарювання; галузево-функціональний вид діяльності; технологічна (територіальна) цілісність і ступінь підпорядкування; розміри за чисельністю працівників. Загальна структура підприємств та організацій. Сучасні форми добровільного та інституційного об'єднання підприємств та організацій.

Тема 3. Зовнішнє середовище господарювання підприємства

Сутність внутрішнього середовища, основні його якісні характеристики та сучасний стан цього середовища в підприємствах. Загальне трактування зовнішнього середовища та фактори, що визначають його складність. Сутність мікросередовища підприємств, його ланки та характер їх впливу на діяльність підприємств на сучасному етапі функціонування. Основні ланки макросередовища. Сучасний ринок: сутнісна характеристика, функції, структуризація, типи. Поняття і загальна характеристика ринкового середовища функціонування підприємств та організацій. Складові елементи ринкової інфраструктури. Аналіз результатів взаємодії підприємства зі споживачами його продукції за показниками обсягу реалізації окремих видів продукції, фактичних цін її реалізації та коефіцієнтів випередження.

Тема 4. Структура і управління підприємством

Сутнісна характеристика структури підприємства. Організаційна і виробнича структура підприємства. Чинники формування і зміни виробничої структури підприємства. Загальна структура підприємства. Поняття і функції процесу управління. Загальні функції управління: планування, організація, регулювання, координування, стимулювання і контроль діяльності підприємства. Управління як сукупність взаємопов'язаних функцій, які забезпечують функціонування підприємства на належному рівні реалізації його цілей. Реалізація функцій управління підприємством здійснюється на основі використання системи методів управління: економічних, соціально-психологічних, організаційних. Формування необхідних умов для реалізації прогресивних тенденцій у діяльності підприємства.

Тема 5. Прогнозування та планування діяльності підприємства

Прогнозування як наукове обґрунтування можливого стану суб'єктів господарювання у майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення нового стану. Мета, ознаки, об'єкти і принципи прогнозування. Предмет економічного прогнозування. Нормативне і пошукове прогнозування. Евристичні, фактографічні, якісні і кількісні методи прогнозування. Довгострокові та короткострокові прогнози і сфери їх застосування.

Наукові основи планування. Планування як домінуюча функція управління. Специфічні принципи планування. Система планів підприємства. Методи планування діяльності та розвитку підприємства. Сутність та основні етапи стратегічного планування на підприємстві. Методи вибору стратегії підприємства. Різновиди стратегій: виживання, стабілізації, зростання. Функціональні субстратегії. Сучасні проблеми розвитку системи стратегічного планування. Бізнес-планування: сутність і призначення. Стадії формування, логіка розробки й поліваріантність структури бізнес-плану. Типовий зміст і методика розробки окремих розділів бізнес-плану. Становлення і використання бізнес-планування за ринкових умов господарювання.

Тактичне і оперативне планування діяльності фірми. Відмінність тактичного планування від стратегічного. Зміст і можливі розділи тактичних (середньо- і короткострокових) планів підприємства. Основні показники тактичних планів, їх класифікація і призначення. Сутність і системи оперативного планування діяльності виробничих підрозділів підприємства. Проблеми вдосконалення внутрішньофірмового планування за умов ринкової системи господарювання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. РЕСУРСНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Тема 6. Персонал підприємства і оплата праці

Суть економічних понять: «трудові ресурси», «робоча сила» і «персонал». Категорії персоналу підприємств (керівники, спеціалісти, службовці, робітники). Поділ персоналу за професіями, спеціальностями і кваліфікацією. Характеристика робітників за рівнем кваліфікації. Особливості структури персоналу підприємства. Тенденції динаміки структури персоналу в окремих галузях та сферах діяльності. Поняття та особливості системи управління персоналом підприємств. Сучасні вимоги до ділових якостей різних категорій персоналу. Адаптована до ринкових умов господарювання система формування та набору різних категорій персоналу. Методи оцінки і відбору працівників для підприємств. Форми та ефективність підготовки, перенавчання і підвищення кваліфікації кадрів. Система оцінки трудових ресурсів підприємства. Поняття середньооблікової чисельності працівників, облікового складу і середньооблікової чисельності персоналу. Оцінка руху трудових ресурсів підприємства за показниками. Рівень використання трудових ресурсів.

Поняття оплати праці. Основна заробітна плата і додаткова оплата праці. Основні функції заробітної плати. Державна політика оплати праці. Механізм державного регулювання оплати праці та соціального захисту. Політика оплати праці підприємств, організацій та установ. Законодавче забезпечення оплати праці. Основи організації оплати праці на підприємствах. Сучасні тенденції у

застосуванні форм заробітної плати. Доплати і надбавки як самостійний елемент заробітної плати. Класифікація доплат до заробітної плати. Сутність і види надбавок. Доплати і надбавки спеціалістам. Основні принципи формування системи преміювання персоналу. Обґрунтування розміру премій та ефективності системи преміювання. Організація преміювання окремих категорій персоналу.

Тема 7. Техніко-технологічна база та виробнича потужність підприємства

Змістова характеристика і форми технічного розвитку підприємства (технічне переозброєння: модернізація, капітальний ремонт і заміна діючого устаткування). Діагностика стану технічного розвитку підприємства: сутність, процедура та основні показники (технічна оснащеність праці, рівень технології, технічний рівень устаткування, рівень комп'ютеризації та автоматизації виробничих процесів і процесів управління). Характеристика, значення, склад і вимоги до організації обслуговування виробництва. Види технічного обслуговування та ремонту основних засобів. Лізинг як форма оновлення технічної бази виробництва (діяльності). Сутність лізингу та його об'єкти. Можливі види лізингу за окремими класифікаційними ознаками. Організаційно-правові основи здійснення лізингу. Витрати на надання та ефективність лізингових послуг.

Сутність поняття «виробнича потужність підприємства», методичні підходи до її визначення та розрахунку кількісного впливу ступеня використання потужності на собівартість кінцевої продукції підприємств. Складання балансу завантаження обладнання. Методи оптимізації величини виробничої потужності. Показники використання потужності підприємства. Фонд часу роботи обладнання. Основні напрямки інтенсивного та екстенсивного підвищення.

Тема 8. Основний капітал

Суть основного капіталу підприємства, його місце і роль у процесі виробництва та класифікація його за основними ознаками. Склад основних засобів згідно з Податковим кодексом України і П(С)БО 7 «Основні засоби». Характерні особливості складу основного капіталу підприємств та необхідність поліпшення його структури. Вартісна оцінка основного капіталу. Необхідність здійснення переоцінки основних засобів та способи такої переоцінки у світовій та вітчизняній практиці. Фізичне і моральне зношення основних засобів. Поняття амортизації і необхідність її нарахування. Методи нарахування амортизації. Методичні підходи до виміру ефективності використання основного капіталу підприємства. Характер і показники руху основного капіталу. Кількісний зв'язок між темпами зростання капіталозабезпеченості підприємства і капіталоозброєності праці та збільшенням обсягів виробництва готової продукції, підвищенням продуктивності праці, капіталовіддачі в підприємстві. Шляхи поліпшення використання основного капіталу. Раціональне співвідношення основного і оборотного капіталу. Підвищення якості засобів і зниження цін на них. Зниження матеріаломісткості і підвищення матеріальної зацікавленості при використанні основних засобів. Розширення ринку засобів виробництва.

Тема 9. Оборотний капітал

Економічна суть оборотного капіталу підприємства, його склад і поділ на оборотний капітал у сфері виробництва і оборотний капітал у сфері обігу. Методи вартісної оцінки виробничих запасів за їх виробничого споживання або іншого вибуття. Особливості структури і кругообігу оборотного капіталу в підприємствах. Нормовані і ненормовані групи оборотного капіталу. Сукупний норматив оборотних засобів підприємства. Відмінності в нормуванні й ефективності оцінювання використання оборотного капіталу. Необхідність нормування оборотних коштів за критерієм мінімальної достатності. Економічні підходи до нормування окремих складових оборотних засобів. Джерела формування оборотного капіталу підприємства: прибуток, сталі пасиви, короткостроковий кредит банку та комерційний кредит у товарній формі інших підприємств. Система показників ефективності використання оборотних засобів, методика їх визначення і економічної оцінки. Визначення забезпеченості підприємства оборотним капіталом, його структури та аналіз оцінки даних показників. Основні напрями поліпшення використання оборотного капіталу в підприємствах.

Тема 10. Інтелектуальний капітал

Поняття і склад нематеріальних активів підприємства та їх змістовна характеристика. Об'єкти промислової власності, об'єкти, що охороняються авторськими і суміжними правами, нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності. Патенти, свідоцтва, ліцензії як форми юридичного захисту об'єктів інтелектуальної власності. Важливість їх використання підприємствами для зміцнення економіки за умов ринкових відносин. Нематеріальні ресурси як об'єкт власності. Спільні риси нематеріальних ресурсів. Види нематеріальних активів та їх характеристика: право на користування земельною ділянкою, право на винахід, на промислові зразки, товарні знаки, авторські права, ноу-хау, гудвіл тощо. Сутність ліцензування об'єктів інтелектуальної власності, ціни ліцензії, ліцензійних платежів і методичні підходи до визначення ринкової вартості об'єктів інтелектуальної власності. Досвід використання нематеріальних ресурсів у країнах з розвинутою ринковою економікою.

Способи придбання підприємством нематеріальних активів та їх вартісна оцінка, а також методичні підходи до здійснення переоцінки цього ресурсу і визначення його ліквідаційної вартості. Документальне забезпечення нематеріальних активів у разі їх придбання. Нарахування амортизації на нематеріальний актив. Ефективність використання нематеріальних ресурсів. Поняття роялті та паушальної виплати. Визначення ставки роялті та суми щорічних платежів роялті за право використання об'єкта інтелектуальної власності, набутого завдяки придбанню ліцензії. Розрахунок вартості гудвілу за методикою, передбаченою вітчизняними нормативними актами та методикою, що використовується зарубіжною практикою. Напрями використання нематеріальних ресурсів.

Тема 11. Інвестиційні ресурси

Сутність інвестицій, критерій розмежування інвестицій і поточних витрат, класифікація інвестицій і джерел їх фінансування. Суть інвестиційного потенціалу, інвестиційної діяльності підприємств та державні важелі їх

регулювання. Місце і роль капіталовкладень для розвитку економіки підприємства, їх класифікація і структура, складові валових капіталовкладень, проблеми нарощування капітальних інвестицій. Методи зіставлення інвестицій в часі, їх значення і необхідність практичного використання в інвестиційній діяльності підприємства. Методичні підходи до оцінювання ефективності і вибору інвестиційних проектів за недисконтованими фінансово-економічними показниками та за методом чистої поточної вартості. Сукупність фінансових інвестицій, напрями їх здійснення і класифікація на прямі та портфельні. Зміст цінних паперів (акцій, облігацій, векселів, деривативів тощо) і показників оцінювання ефективності їх обігу. Методичні підходи до оцінювання вартості облігацій та акцій, що представлені на ринку цінних паперів. Визначення строку окупності інвестиційного проекту і норми інвестиційного прибутку (індекс дохідності інвестицій). Визначення вартості цінних паперів (облігацій, привілейованих акцій) і обґрунтування висновків щодо доцільності їх купівлі.

Тема 12. Інноваційна діяльність

Сутність понять «новація», «інновація», «локальна новація», «інноваційна продукція». Суть інноваційної діяльності та виробничо-інноваційної діяльності підприємства, умови забезпечення їх ефективності. Розвиток інноваційної інфраструктури, ІТ-технологій, врахування життєвого циклу інновацій, становлення сучасної інноваційної культури. Сутність інноваційної стратегії підприємств та її різновидів. Зміст категорій «науковий техніко-технологічний прогрес» і його напрями. Методичні основи оцінювання ефективності інновацій і локальних новацій за основними напрямками НТП. Обчислення економічного ефекту від розробки, впровадження і використання інновацій в підприємствах. Узагальнення методичних підходів до оцінювання новацій (інновацій) і застосування методу аналогій до адаптації підходів за впровадження новацій в умовах конкретного суб'єкта господарювання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3. ВИТРАТИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Тема 13. Витрати виробництва і собівартість продукції

Суть витрат і собівартості продукції та її види. Класифікація витрат за різними ознаками та місце операційних витрат у формуванні собівартості продукції. Економічні елементи витрат та основні статті витрат, що виокремлюються при калькулюванні виробничої собівартості продукції підприємств. Відмінності у методології формування витрат і собівартості продукції в системі бухгалтерського і податкового обліку. Критерії поділу витрат на постійні і змінні. Ідентифікація витрат та методичний підхід до визначення операційного левериджу. Методи визначення собівартості продукції. Основні методи управління витратами і можливі резерви зниження собівартості продукції. Визначення та аналіз структури операційних витрат підприємства за їх економічними елементами. Визначення динаміки і тенденцій зміни виробничої і повної собівартості певного виду продукції (за фактичними даними підприємств), аналіз структури собівартості за статтями витрат. Розрахунок величини постійних і змінних витрат, визначення коефіцієнту операційного левериджу та використання його для оцінки ступеня ризикованості виробництва.

Тема 14. Ціноутворення на продукцію

Суть ринкової ціни, її різновиди і фактори ціноутворення в сучасному ринковому середовищі. Особливості ціноутворення на продукцію та методичні підходи до її визначення. Суть цінової політики підприємства, її різновиди та умови практичної реалізації. Принципи ціноутворення на продукцію. Поняття паритетності цін. Ціна як інтегрований показник якості продукції. Розрахунок середньої реалізаційної ціни і повної собівартості одиниці реалізованої продукції (за фактичними даними підприємства), визначення і оцінка рівня її цінової конкурентоспроможності та впливу факторів на зміну цього показника у звітному періоді порівняно з базовим. Визначення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товарів порівняно з імпортованими. Обґрунтування з урахуванням коефіцієнтів еластичності допустимого рівня підвищення або зниження ціни на продукцію підприємства. Посилення функції ціни як економічного регулятора розширеного відтворення в умовах ринкових відносин. Ціновий механізм у системі економічних взаємовідносин з іншими суб'єктами господарювання. Державне регулювання цін. Основні напрями поліпшення ціноутворення на продукцію. Урахування світового досвіду ціноутворення.

Тема 15. Фінансово-економічні результати діяльності підприємства

Оцінювання економічних результатів діяльності підприємства. Товарна, чиста продукція, чистий дохід, прибуток як показник результату і ефективності виробництва, їх абсолютний і відносний розміри. Формування і використання прибутку. Види прибутку: валовий, операційний, чистий, маржинальний і методика їх обчислення. Джерела формування прибутку підприємства: прибуток від продажу продукції, прибуток від продажу майна, прибуток від позареалізаційних операцій).

Оцінка прибутковості і фінансової стійкості підприємства. Сутність і методи визначення рентабельності виробництва. Методика визначення показників рентабельності виробництва: рівень рентабельності підприємства, рівень рентабельності основної діяльності, рівень рентабельності капіталу підприємства (основного та власного), рівень рентабельності продажу. Оцінювання позиції підприємства на ринку капіталів. Характеристика надійності підприємства як партнера і визначення ступеня залучення підприємством позичкового капіталу.

Тема 16. Інтегрована економічна ефективність діяльності підприємства

Суть категорії «ефективність», її види та співвідношення категорій «економічна ефективність», «продуктивність» і «результативність виробництва». Причини формування інфляційного прибутку та інфляційної рентабельності і способи запобігання їх виникненню. Резерви і шляхи підвищення економічної ефективності виробництва. Математичний спосіб виведення формули визначення критичного (беззбиткового) обсягу виробництва

продукції. Необхідність і способи оцінювання фінансово-економічного стану підприємства та його позиція на ринку. За фактичними даними підприємства визначення рівня рентабельності у цілому по підприємству: рівня рентабельності виробничої діяльності за валовим прибутком, рівня рентабельності операційної й окремо звичайної діяльності та рентабельності продажу. Визначення й оцінка рентабельності виробничого капіталу, рентабельності чистого робочого капіталу і рентабельності інвестиційного капіталу підприємства, а також інтерпретація їх взаємозв'язку і важливість підвищення. Визначення критичної точки беззбитковості виробництва окремих видів продукції і підприємства в цілому графічним і математичним способами, розрахунок необхідного обсягу збільшення виробництва і продажу продукції в підприємстві для досягнення бажаного приросту прибутку. Аналіз співвідношення «витрати – випуск – прибуток», визначення виробничого важелю його впливу на ефективність виробництва.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4. РОЗВИТОК ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

Тема 17. Сучасні теорії та моделі розвитку підприємства

Сутність поняття «розвиток підприємства», види розвитку та основні його теорії і моделі. Чинники розвитку і форми його вияву. Причини, що можуть призвести до антирозвитку підприємства. Сутність економічного типу розвитку підприємства, його різновиди і характер впливу на результати виробництва. Методичні підходи до визначення коефіцієнта обороту сукупних ресурсів і механізм впливу його величини на збільшення обсягу виробництва продукції та формування інтенсивного типу розвитку підприємства. Сучасний економічний підхід до розподілу валового продукту підприємств різних форм власності і форм господарювання та умови, за яких такий розподіл спроможний впливати на забезпечення інтенсивного типу розвитку. Сутність трансформації підприємств та умови її успішного здійснення. Визначення економічного типу розвитку підприємства, здійснення його оцінки, відшукування можливості посилення інтенсивного фактора у формуванні найефективнішого з його різновидів. Обґрунтування показників, що характеризують розподіл чистої продукції та здійснення їх оцінювання з огляду на можливість формування інтенсивного типу розвитку підприємства.

Тема 18. Економічна безпека підприємства

Економічна суть безпеки підприємства та основний зміст їх підсистем. Трактування поняття «загроза» у контексті економічної безпеки підприємства, класифікація загроз за різними критеріями, насамперед – за джерелами виникнення. Принципи організації служби економічної безпеки підприємства, її завдання, організаційна будова та показники оцінки роботи. Методичні підходи до визначення і практичного використання узагальнених і акцентованих оцінних показників економічної безпеки підприємства. Визначення за фактичними даними коефіцієнта економічної безпеки підприємства, здійснення його оцінювання та відшукування резервів зниження, за якого зростає економічна безпека такого суб'єкта господарювання. Визначення й оцінювання з позиції економічної безпеки підприємства граничної беззбитковості виробництва

продукції в умовах невизначеності, використовуючи інструментарій теорії множин. Визначення й оцінювання рівня рентабельності фінансових інвестицій з огляду забезпечення фінансової складової економічної безпеки підприємства.

Тема 19. Реструктуризація і санація підприємства

Поняття реструктуризації підприємства. Система виживання підприємства за ринкових умов господарювання, необхідність її практичного використання й змістовна характеристика. Головні організаційні заходи й необхідні кошти для виживання підприємства, його виходу з кризової економічної ситуації. Реструктуризація підприємства як радикальний захід системи виживання й виходу з економічної кризи, припинення спаду виробництва і його стабілізація. Сутнісна характеристика й форми реструктуризації підприємства. Конверсія, розукрупнення й диверсифікація виробництва як дійові форми реструктуризації об'єктів господарювання. Види реструктуризації підприємств, умови за яких виникає необхідність у здійсненні оперативної, стратегічної та випереджальної реструктуризації. Показники ефективності реструктуризації підприємства. Розроблення і здійснення програми (бізнес-плану) реструктуризації підприємства. Визначення за системою показників фінансово-економічного стану підприємства, за якого необхідно здійснювати його оперативну реструктуризацію.

Сутність механізму санації (фінансово-економічного оздоровлення) та її значення. Програма санаційних заходів фінансово-економічного характеру. Особливості державної підтримки проведення санації потенційно конкурентоспроможних підприємств. Практика й ефективність санації суб'єктів господарювання в Україні.

Тема 20. Банкрутство і ліквідація підприємства

Сутнісна характеристика банкрутства підприємства, втрата платоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності. Причини банкрутства. Реальне та фіктивне банкрутство. Процедура офіційного порушення справи про визнання банкрутом підприємства. Основні положення Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Масштаби і тенденції банкрутства суб'єктів господарювання в Україні.

Загальна характеристика процесу організації ліквідації (припинення діяльності) збанкрутілого суб'єкта господарювання. Управління майном боржника та оцінка можливих наслідків ліквідації збанкрутілих підприємств. Організаційно-економічні заходи і допустима тривалість процесу ліквідації підприємства-банкрута. Форми ліквідації підприємств-банкрутів: фізичне припинення діяльності, розпродаж майна «з молотка», перепрофілювання діяльності зі зміною власника.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5

ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Тема 1. Формування та особливості функціонування аграрного сектору національної економіки

Сутність понять «агропромисловий комплекс», «агропродуктовий комплекс», «агропродовольчий комплекс», їх спільні та відмінні ознаки. Агропромисловий комплекс, його місце і роль в економіці країни. Макроекономічні параметри за якими оцінюється місце і роль сільського господарства в економіці держави та тенденції їх зміни. Особливості сільського господарства і агропромислового виробництва та їх вплив на економіку аграрних підприємств. Перспективи розвитку АПК і посилення його можливостей у вирішенні проблеми продовольчої безпеки на національному і світовому рівнях. Стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку; доступність кредитування; страхування сільськогосподарських ризиків; державна економічна підтримка; цінове регулювання; зниження податкового тиску; захист внутрішнього ринку і стимулювання експорту.

Тема 2. Види аграрних підприємств та їх організаційно-правові форми.

Визначення підприємства та особливості трактування аграрного підприємства. Види підприємств, що можуть бути створені і функціонувати згідно з вітчизняним законодавством. Види об'єднань підприємств, що функціонують у вітчизняній та світовій практиці, а також сутність понять холдингу і дочірнього підприємства. Місце селянських особистих господарств у виробництві сільськогосподарської продукції та їх майбутнє. Сутність ефекту масштабу, а також джерела його формування. Еволюція підприємств АПК у роки реформ, їх сучасний видовий і кількісний стан та можливості подальшої трансформації. Економічні засади функціонування основних видів підприємств АПК. Ідентифікація підприємства залежно від способу створення та формування статутного капіталу за критерієм розміру. Визначення ефекту масштабу в результаті збільшення розміру підприємства (окремої галузі), враховуючи при цьому зміни в обсязі виробництва, у величині витрат і прибутку, приріст якого в умовах реального виробництва є відродженням економії від зниження довгострокових питомих середніх витрат.

Тема 3. Спеціалізація та агропромислова інтеграція

Сутність розміщення, спеціалізації агропромислового виробництва в умовах широкомасштабної економічної концентрації і глобалізації. Фактори, що впливають на них, та особливості в розміщенні і спеціалізації сільського господарства. Форми спеціалізації в сільському господарстві, їх еволюція та основні проблеми поглиблення спеціалізації і забезпечення збалансованого розвитку рослинницьких і тваринницьких галузей в умовах функціонування різних організаційних форм господарювання і швидкого розширення масштабів виробництва агропромисловими холдингами. Зміст понять «галузь сільського господарства» і методичні підходи до визначення галузевої структури аграрних підприємств, основні ознаки головних, додаткових і підсобних галузей, а також специфічні й узагальненні показники оцінювання ефективності галузевої структури в умовах її стабільності і зміни співвідношення окремих галузей. Визначення виробничого напрямку (спеціалізації) аграрного підприємства, коефіцієнта зосередження його товарних галузей, а також місця і ролі головної (головних) галузей в економіці підприємства. Оцінювання економічної ефективності галузевої структури підприємства, а також кількісного впливу

структурних зрушень у співвідношенні його галузей і змін у технології та організацію виробництва на величину операційного прибутку.

Тема 4. Витрати і собівартість сільськогосподарської продукції

Поняття та види собівартості сільськогосподарської продукції. Класифікація витрат при обчисленні собівартості продукції. Групування витрат за елементами і статтями. Розподіл витрат у рослинництві й тваринництві. Класифікація витрат на постійні і змінні, їх склад для аналізу ефективності виробництва. Основні типи залежності між змінними витратами і обсягом виробництва продукції. Об'єкти, методи і особливості обчислення собівартості продукції рослинництва й тваринництва. Характеристика показників собівартості, що використовують у планово-аналітичній роботі підприємств. Послідовність визначення собівартості продукції. Методи визначення собівартості сільськогосподарської продукції. Визначення нормативної собівартості побічної продукції рослинництва і тваринництва. Причини зростання собівартості. Структура собівартості продукції і методика її розрахунку. Відмінності у співвідношенні статей витрат у різних галузях сільського господарства. Основні фактори, що визначають рівень собівартості продукції рослинництва й тваринництва.

Тема 5. Валові та фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств

Суть валової, товарної і реалізованої сільськогосподарської продукції та методичні підходи її визначення. Суть і вимірювання ефективності сільськогосподарського виробництва. Поняття ефекту і ефективності виробництва. Критерій економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Види ефективності. Система показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Методика визначення показників економічної ефективності виробництва. Точка беззбитковості та її обчислення. Визначення кількісного впливу факторів на обсяг виробництва окремих видів продукції тваринництва та рослинництва. Шляхи підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6. МОНІТОРИНГ ВИРОБНИЧИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Тема 6. Земельні ресурси та ефективність їх використання

Раціональне використання землі як головного засобу виробництва в сільському господарстві, важелі його впливу на економіку аграрних підприємств. Розмір сільськогосподарських угідь України та їх склад, сучасний стан розподілу земель між землевласниками і землекористувачами. Вузлові аспекти основних законодавчих актів, що регулюють земельні відносини в Україні, та зміст й основні етапи здійснення земельної реформи. Поняття земельного кадастру, його складові та методичні підходи до здійснення нормативної та експертної оцінки землі, напрями і способи використання її результатів. Методичні підходи до визначення плати за землю та сутність фінансового сільськогосподарського податку. Стан орендних відносин в Україні.

Сутність ринку землі і ціни землі, а також сучасні проблеми функціонування ринку землі в Україні. Методичні аспекти оцінювання ефективності використання богарних і меліорованих земель та шляхи її підвищення. Розрахунок рівня землезабезпеченості підприємства, структури сільськогосподарських угідь, показників інтенсивності їх використання та здійснення оцінювання одержаних результатів. Визначення, аналіз та оцінювання ефективності використання сільськогосподарських угідь за натуральними і вартісними показниками.

Тема 7. Людські ресурси та продуктивність праці в аграрних підприємствах

Суть поняття «трудові ресурси сільського господарства». Система оцінки трудових ресурсів підприємства. Поняття середньооблікової чисельності працівників, облікового складу і середньооблікової чисельності персоналу. Оцінка руху трудових ресурсів підприємства за показниками: оборот робочої сили по прийому і звільненню, плинність і стабільність персоналу, рівень дисципліни працівників. Рівень використання трудових ресурсів: кількість відпрацьованих люд.-год. одним працівником за рік, коефіцієнт використання трудових ресурсів. Сезонність використання трудових ресурсів в аграрних підприємствах і шляхи його подолання.

Поняття і значення підвищення продуктивності праці в аграрному секторі економіки. Показники продуктивності праці у сільському господарстві і методика їх визначення. Рівень і динаміка продуктивності праці у сільському господарстві, його галузях і виробництві окремих видів продукції. Значення підвищення продуктивності праці у розв'язанні економічних і соціальних проблем. Проблема підвищення продуктивності праці в сільському господарстві. Основні фактори підвищення продуктивності праці. Різноманітність підходів до визначення та можливі методи розрахунку продуктивності праці на підприємствах виробничої сфери. Показники рівня продуктивності праці. Зовнішні та внутрішні чинники зростання продуктивності праці. Динаміка і резерви підвищення продуктивності праці на підприємствах різних галузей економіки України за сучасних умов господарювання.

Тема 8. Матеріально-технічне забезпечення та виробнича логістика аграрних підприємств

Особливості матеріально-технічної бази, стан її розвитку. Поняття та структура енергоресурсів. Функціональна роль матеріально-речових елементів аграрних підприємств та їх значення у формуванні енергоресурсів. Класифікація матеріально-речових елементів основного капіталу за роллю в процесі виробництва та економічний зміст показників енергозабезпеченості виробництва, енергоозброєності праці та енергомісткості продукції. Альтернативні підходи щодо купівлі нової техніки, придбання власної техніки чи взятої в оренду. Лізинг сільськогосподарської техніки, його сутність, умови здійснення і значення для зміцнення матеріально-технічної бази аграрних підприємств.

Проблеми сучасного розвитку сільськогосподарського машинобудування і забезпеченості сільськогосподарських товаровиробників технікою та методичні

підходи до оцінки рівня її використання. Сутність логістики, її функції, завдання та види мікрологістики. Місце транспорту в логістичній системі аграрних підприємств та критерії вибору транспортного засобу для виконання відповідних транспортних робіт. Визначення постійних і змінних витрат на експлуатацію техніки. Розрахунок і оцінювання показників інтенсивності, продуктивності та економічності роботи машино-тракторного парку, а також визначення ступеня забезпеченості підприємства цими видами техніки. Визначення техніко-економічних показників використання автомобільного парку, здійснення їх оцінки та аналізу обсягу вантажообороту підприємства.

Тема 9. Інноваційна діяльність аграрних підприємств та оцінювання її ефективності

Поняття, змістовна характеристика та окремі види інноваційних процесів (новин, нововведень). Локальні й глобальні новини (нововведення). Взаємозв'язок між окремими видами інноваційних процесів. Вплив нововведень на підприємницьку діяльність. Здійснення оцінювання економічної ефективності застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин і тварин, визначення яких з пропонованих новітніх засобів хімізації є найбільш економічно вигідними. Оцінка ефективності впровадження новацій у рослинництві на прикладі застосування нових технологій обробітку ґрунту та збирання врожаю. Оцінювання ефективності впровадження новацій у тваринництві на прикладі визначення економічної ефективності використання нових порід тварин і поліпшення племінної роботи на підприємстві.

Сутність науково-технічного прогресу (НТП). Еволюційні й революційні форми НТП. Основні напрями НТП в сільському господарстві. Технічний напрям НТП передбачає створення нових систем машин для комплексної механізації виробництва. Технологічний напрям НТП. Необхідність запровадження нових технологій для підвищення ефективності виробництва і конкурентоспроможності аграрних підприємств. Визначення економічної ефективності запровадження нових технологій.

Тема 10. Ресурсне забезпечення аграрних підприємств

Суть ресурсного потенціалу аграрних підприємств, його склад та структура. Ресурсний, виробничий та економічний потенціал сільськогосподарських підприємств. Методичні основи оцінки ресурсного потенціалу підприємства, показники його виміру. Абсолютний і відносний ресурсний потенціал.

Економічна ефективність використання ресурсного потенціалу аграрних підприємств, показники економічної ефективності: ресурсовіддача та ресурсомісткість. Основні напрями підвищення економічної ефективності використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7. ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ ЇЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Тема 11. Економіка галузей рослинництва

Розвиток і зональні особливості виробництва зерна. Структура зернового господарства. Розміщення і розвиток виробництва зерна: посівні площі, урожайність, валові збори, товарна продукція зерна за природно-економічними зонами та областями України. Економічна ефективність виробництва зерна та підвищення його ефективності.

Економіка виробництва технічних культур. Економічне і соціальне значення вирощування цукрових буряків. Економічна ефективність виробництва цукрових буряків та напрями підвищення їх економічної ефективності.

Економіка виробництва олійних культур. Розвиток і розміщення виробництва олійних культур в Україні. Економічна ефективність виробництва олійних культур та основні напрями підвищення їх ефективності.

Економіка виробництва картоплі та овочів. Народногосподарське значення, розвиток та розміщення виробництва картоплі. Динаміка розвитку виробництва овочів та розміщення овочевих культур по території України. Економічна ефективність виробництва картоплі та овочів, основні шляхи підвищення їх економічної ефективності.

Економіка виробництва плодів, ягід і винограду. Розвиток і розміщення плодово-ягідних насаджень. Стан ринку плодово-овочевої продукції. Економічна ефективність виробництва винограду. Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва продукції садівництва.

Тема 12. Економіка галузей тваринництва

Розвиток і розміщення виробництва продукції скотарства. Економічна ефективність виробництва молока та приросту великої рогатої худоби. Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва продукції скотарства. Вдосконалення економічних відносин між виробниками продукції скотарства та переробними підприємствами.

Народногосподарське значення свинарства, його роль у забезпеченні населення продуктами харчування. Економічна ефективність виробництва свинини та шляхи підвищення його економічної ефективності. Розвиток спеціалізації і концентрації в свинарстві та підвищення якості продукції. Впровадження наукових досягнень і передового досвіду в свинарстві.

Значення та розвиток вівчарства. Економічна ефективність виробництва продукції вівчарства. Удосконалення породного складу та племінних якостей овець. Резерви збільшення виробництва продукції вівчарства.

Розвиток і розміщення галузі птахівництва. Ефективність виробництва продукції птахівництва за рахунок використання індустріальних технологій. Економічна ефективність виробництва яєць та м'яса птиці. Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва продукції птахівництва.

Тема 13. Ринок сільськогосподарської продукції

Суть та основні функції ринку. Суб'єкти і об'єкти ринку. Ринок як сукупність економічних відносин при виробництві товарів, що підлягають реалізації через купівлю-продаж. Роль конкуренції у ринкових відносинах. Передумови ефективного функціонування ринку.

Ринок сільськогосподарської продукції та його регулювання. Продовольча безпека країни та наповнення ринку товарами власного виробництва.

Особливості ринку сільськогосподарської продукції. Галузеві ринки: ринок зерна, ринок цукру, ринок овочів, ринок м'яса, ринок молока, ринок продукції птахівництва. Взаємодія учасників ринку сільськогосподарської продукції. Проблеми розвитку і функціонування ринку сільськогосподарської продукції. Державна підтримка ринку сільськогосподарської продукції. Розвиток оптових ринків.

Інфраструктура ринку сільськогосподарської продукції. Підсистеми ринкової інфраструктури: кредитно-фінансова, інформаційно-організаційна та регульовальна. Функції інфраструктури.

Тема 14. Забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств

Поняття конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств. Методика оцінки конкурентоспроможності продукції. Показники, які використовуються для визначення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції: корисний ефект, сукупні витрати, ефективність і ціна реалізації продукції. Поняття і визначення рівня конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств на ринку.

Якість продукції як економічна категорія. Показники якості продукції та їх характеристика. Методи оцінки якості продукції. Вплив підвищення якості виробів на економіку та імідж підприємства. Технічні, організаційні та соціальні заходи підвищення якості та конкурентоспроможності продукції підприємств України.

Стандартизація продукції, її сутність і значення для підвищення якості. Поняття стандарту на продукцію. Види стандартів та їх характеристика. Основні параметри діючих стандартів на основні види сільськогосподарської продукції і їх відповідність сучасним вимогам. Подальше вдосконалення стандартів на сільськогосподарську продукцію з орієнтацією на забезпечення її якості на світовому рівні. Міжнародні стандарти і доцільність їх використання в Україні. Сертифікація продукції, її економічне значення. Обов'язкова і добровільна сертифікація. Сертифікація якості продукції та її значення для виходу підприємств на міжнародний ринок.

Структура навчальної дисципліни для 2-3 курсів:

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	Денна форма							Заочна форма					
	тижні	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
			го	л	п	Л аб	інд		с.р.	л	п	лаб	ін д
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Змістовий модуль 1. Основи функціонування підприємства													
Тема 1. Теорії підприємства і основи підприємництва			4	4			2						10

Тема 2. Підприємство як суб'єкт господарювання			4	3			2		2				10
Тема 3. Зовнішнє середовище господарювання підприємства			3	4			2						10
Тема 4. Структура і управління підприємством			3	4			2						10
Тема 5. Прогнозування та планування діяльності підприємства			3	3			2		2				10
Разом за змістовим модулем 1	7	45	17	18			10	54	2	2			50
Змістовий модуль 2. Ресурсне забезпечення діяльності підприємства													
Тема 6. Персонал підприємства і оплата праці			4	4			2		2				5
Тема 7. Техніко- технологічна база та виробнича потужність підприємства			4	3			2						5
Тема 8. Основний капітал			4	4			3		2				10
Тема 9. Оборотний капітал			4	4			2		2				8
Тема 10. Інтелектуальний капітал			4	4			2						5
Тема 11. Інвестиційні ресурси			4	4			2		2				10
Тема 12. Інноваційна діяльність підприємства			4	4			2						10
Разом за змістовим модулем 2	8	70	28	27			15	118	4	4			53
Усього годин за I семестр		115	45	45			25	115	6	6			103
Змістовий модуль 3. Витрати та результати діяльності підприємства													
Тема 13. Витрати виробництва і			6	4			3						10

собівартість продукції													
Тема 14. Ціноутворення на продукцію			6	3			3						10
Тема 15. Фінансово-економічні результати діяльності підприємства			6	4			4		2	2			10
Тема 16. Інтегрована економічна ефективність діяльності підприємства			6	4			3		2	2			10
Разом за змістовим модулем 3	8	52	24	15			13	88	4	4			40
Змістовий модуль 4. Розвиток та економічна безпека підприємства													
Тема 17. Сучасні теорії та моделі розвитку підприємства			5	4			3						10
Тема 18. Економічна безпека підприємства			5	4			3		2				10
Тема 19. Реструктуризація і санація підприємства			5	4			3						14
Тема 20. Банкрутство і ліквідація підприємства			6	3			3			2			14
Разом за змістовим модулем 4	7	48	21	15			12	40	2	2			48
Курсова робота з екон. під-ва													
Усього за II семестр, годин		100	45	30			25	100	6	6			88
Змістовий модуль 5. Економічні засади функціонування аграрних підприємств													
Тема 1. Формування та особливості функціонування аграрного сектору національної економіки			2	2			1		2				5

Тема 2. Види аграрних підприємств та їх організаційно-правові форми			2	2			1						5
Тема 3. Спеціалізація та агропромислова інтеграція			2	2			2						10
Тема 4. Витрати і собівартість сільськогосподарської продукції			2	2			2						5
Тема 5. Валові та фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств			2	2			2			2			10
Разом за змістовим модулем 1	4	28	10	10			8	26	2	2			35
Змістовий модуль 6. Моніторинг виробничих ресурсів аграрних підприємств													
Тема 6. Земельні ресурси та ефективність їх використання			2	2			2			2			5
Тема 7. Трудові ресурси та оплата праці в аграрних підприємствах			2	2			2						10
Тема 8. Матеріально-технічне забезпечення та виробнича логістика аграрних підприємств			2	2			2						5
Тема 9. Інноваційна діяльність аграрних підприємств та оцінювання її ефективності			2	2			2						5
Тема 10. Ресурсне забезпечення аграрних підприємств			2	2			2			2			5
Разом за змістовим модулем 2	6	30	10	10			10	32	2	2			30

Змістовий модуль 7. Економіка виробництва сільськогосподарської продукції та формування її конкурентоспроможності													
Тема 11. Економіка галузей рослинництва			3	3			3			2			10
Тема 12. Економіка галузей тваринництва			3	3			2						5
Тема 13. Ринок сільськогосподарської продукції			2	2			1						5
Тема 14. Забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств			2	2			1						5
Разом за змістовим модулем 3	3	27	10	10			7	42	2				25
Усього годин за III семестр	13	85	30	30			25	90	6	4			85
Усього годин за курс		300	120	105			75	300	18	16			266

Структура навчальної дисципліни для 1 ст:

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин												
	Денна форма							Заочна форма					
	тижні	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
			л	п	Лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	
Змістовий модуль 1. Основи функціонування підприємства													
Тема 1. Теорії підприємства і основи підприємництва			2	2			3						
Тема 2. Підприємство як суб'єкт господарювання			2	2			3						
Тема 3. Зовнішнє середовище господарювання підприємства			2	2			3						
Тема 4. Структура і управління			2	2			3						

підприємством													
Тема 5. Прогнозування та планування діяльності підприємства			2	2			3						
Разом за змістовим модулем 1		35	10	10			15						
Змістовий модуль 2. Ресурсне забезпечення діяльності підприємства													
Тема 6. Персонал підприємства і оплата праці			2	2			3						
Тема 7. Техніко- технологічна база та виробнича потужність підприємства			2	2			3						
Тема 8. Основний капітал			3	3			3						
Тема 9. Оборотний капітал			2	2			3						
Тема 10. Інтелектуальний капітал			2	2			3						
Тема 11. Інвестиційні ресурси			2	2			3						
Тема 12. Інноваційна діяльність підприємства			2	2			3						
Разом за змістовим модулем 2		51	15	15			21						
Змістовий модуль 3. Витрати та результати діяльності підприємства													
Тема 13. Витрати виробництва і собівартість продукції			4	3			3						
Тема 14. Ціноутворення на продукцію			3	4			3						
Тема 15. Фінансово- економічні результати діяльності підприємства			4	4			3						
Тема 16. Інтегрована економічна			4	4			3						

ефективність діяльності підприємства													
Разом за змістовим модулем 3		42	15	15			12						
Змістовий модуль 4. Розвиток та економічна безпека підприємства													
Тема 17. Сучасні теорії та моделі розвитку підприємства			2	2			3						
Тема 18. Економічна безпека підприємства			2	2			3						
Тема 19. Реструктуризація і санація підприємства			2	2			3						
Тема 20. Банкрутство і ліквідація підприємства			2	2			3						
Разом за змістовим модулем 4			8	8			12						
Курсова робота з екон. під-ва													
Усього за курс, годин		150	45	45			60						

4. Теми семінарських занять (не передбачено навчальним планом)

5. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1 семестр (модуль 1-2)		
1	Теорії підприємства і основи підприємництва	4/2
2	Підприємство як суб'єкт господарювання	3/ 2
3	Зовнішнє середовище господарювання підприємства	4/2
4	Структура і управління підприємством	4/2
5	Прогнозування та планування діяльності підприємства	3/2
6	Персонал підприємства і оплата праці	4/2
7	Техніко-технологічна база та виробнича потужність підприємства	3/2
8	Основний капітал	4/3
9	Оборотний капітал	4/2
10	Інтелектуальний капітал	4/2
11	Інвестиційні ресурси	4/2
12	Інноваційна діяльність підприємства	4/2
Всього за 1 семестр		45/25
2 семестр (модуль 3-4)		

13	Витрати виробництва і собівартість продукції	4/3
14	Ціноутворення на продукцію	3/4
15	Фінансово-економічні результати діяльності підприємства	4/4
16	Інтегрована економічна ефективність діяльності підприємства	4/4
17	Сучасні теорії та моделі розвитку підприємства	4/2
18	Економічна безпека підприємства	4/2
19	Реструктуризація і санація підприємства	4/2
20	Банкрутство і ліквідація підприємства	3/2
Всього за 2 семестр		30 /20
3 семестр (модуль 5-7)		
1	Формування та особливості функціонування аграрного сектору національної економіки	2
2	Види аграрних підприємств та їх організаційно-правові форми	2
3	Спеціалізація та агропромислова інтеграція	2
4	Витрати і собівартість сільськогосподарської продукції	2
5	Валові та фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств	2
6	Земельні ресурси та ефективність їх використання	2
7	Трудові ресурси та оплата праці в аграрних підприємствах	2
8	Матеріально-технічне забезпечення та виробнича логістика аграрних підприємств	2
9	Інноваційна діяльність аграрних підприємств та оцінювання її ефективності	2
10	Ресурсне забезпечення аграрних підприємств	2
11	Економіка галузей рослинництва	3
12	Економіка галузей тваринництва	3
13	Ринок сільськогосподарської продукції	2
14	Забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств	2
Всього за 3 семестр		30
Всього за курс		105/45

6. Теми лабораторних занять (не передбачені навчальним планом)

7. Теми самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1 семестр (модуль 1-2)		
1	Теорії підприємства і основи підприємництва	2/3
2	Підприємство як суб'єкт господарювання	2/3
3	Зовнішнє середовище господарювання підприємства	2/3
4	Структура і управління підприємством	2/3
5	Прогнозування та планування діяльності підприємства	2/3
6	Персонал підприємства і оплата праці	2/3
7	Техніко-технологічна база та виробнича потужність підприємства	2/3

8	Основний капітал	3/3
9	Оборотний капітал	2/3
10	Інвестиційні ресурси	2/3
11	Інноваційна діяльність підприємства	2/3
Всього за 1 семестр		25/33
2 семестр (модуль 3-4)		
12	Витрати виробництва і собівартість продукції	3/3
13	Ціноутворення на продукцію	3/3
14	Фінансово-економічні результати діяльності підприємства	4/3
16	Інтегрована економічна ефективність діяльності підприємства	3/3
17	Сучасні теорії та моделі розвитку підприємства	3/3
18	Економічна безпека підприємства	3/3
19	Реструктуризація і санація підприємства	3/3
20	Банкрутство і ліквідація підприємства	3/3
Всього за 2 семестр		25/27
3 семестр (модуль 5-7)		
1	Формування та особливості функціонування аграрного сектору національної економіки	1
2	Види аграрних підприємств та їх організаційно-правові форми	1
3	Спеціалізація та агропромислова інтеграція	2
4	Витрати і собівартість сільськогосподарської продукції	2
5	Валові та фінансово-економічні результати діяльності аграрних підприємств	2
6	Земельні ресурси та ефективність їх використання	2
7	Трудові ресурси та оплата праці в аграрних підприємствах	2
8	Матеріально-технічне забезпечення та виробнича логістика аграрних підприємств	2
9	Інноваційна діяльність аграрних підприємств та оцінювання її ефективності	2
10	Ресурсне забезпечення аграрних підприємств	2
11	Економіка галузей рослинництва	3
12	Економіка галузей тваринництва	2
13	Ринок сільськогосподарської продукції	1
14	Забезпечення конкурентоспроможності продукції аграрних підприємств	1
Всього за 3 семестр		25
Всього за курс		75/60

8. Зразки контрольних питань, тестів для визначення рівня засвоєння знань студентами

1. Суть інституційної теорії фірми.
2. Показники руху та ефективності використання трудових ресурсів на підприємстві.
3. Суть підприємництва, принципи та види підприємницької діяльності.

4. Економічний зміст, види і функції ціни.
5. Поняття амортизації та методи її нарахування.
6. Виробнича та соціальна інфраструктура, їх економічне значення.
7. Показники ефективності використання оборотних засобів на підприємстві.
8. Поняття підприємства, його цілі і напрямки діяльності. Класифікація підприємств.
9. Показники забезпеченості та економічної ефективності використання основного капіталу підприємства.
10. Зовнішнє середовище господарювання підприємств.
11. Характеристика ринкового середовища функціонування підприємств.
12. Поняття, класифікація і структура персоналу підприємства.
13. Показники економічної ефективності використання автомобільного транспорту.
14. Оплата праці персоналу підприємства.
15. Оцінка економічної ефективності виробничих інвестицій.
16. Економічна сутність і класифікація інвестиційних ресурсів.
17. Організаційна і виробнича структура підприємства.
18. Суть витрат підприємства та їх основні види.
19. Поняття, функції та методи управління діяльністю підприємства.
20. Принципи ціноутворення на продукцію сільського господарства.
21. Суть прогнозування розвитку підприємства, методи прогнозування.
22. Оцінка прибутковості і фінансової стійкості підприємства.
23. Принципи і методи планування діяльності підприємства.
24. Поняття, характеристика інноваційної діяльності та види інновацій.
25. Стратегічне планування розвитку підприємства. Бізнес-план.
26. Калькулювання собівартості продукції аграрного підприємства.
27. Тактичне і оперативне планування.
28. Резерви та шляхи підвищення ефективності діяльності підприємства.
29. Інвестиції в основний капітал та їх структура.
30. Поняття і форми реструктуризації підприємства.
31. Суть процесу санації підприємства.
32. Джерела та методи збирання економічної інформації.
33. Поняття економічної безпеки підприємства та організація економічної розвідки.
34. Види і показники ефективності реструктуризації підприємства.

Тестові завдання різних типів

Питання 1. Фактори зовнішнього середовища:	
1	Техніко-технологічні
2	Демографічні
3	Економічні
4	Міжнародні
5	Соціально-культурні
6	Всі відповіді вірні.

	Питання 2. Партнерське середовище, суб'єктами якого є підприємства, організації й установи, з якими воно безпосередньо вступає в певні економічні, фінансові та виробничі відносини – це:
	<i>У бланку відповідей подати одним словом</i>

	Питання 3. Співвіднесіть показники руху і технічного стану основного капіталу:	
1	Коефіцієнт оновлення	А) визначається відношенням недоамортизованої частини основного капіталу до його вартості на початок року;
2	Коефіцієнт вибуття	Б) визначається відношенням вартості введеного основного капіталу до його наявності на кінець року;
3	Коефіцієнт зносу	В) визначається відношенням вартості основного капіталу, що вибув, до його наявності на початок року;
4	Коефіцієнт придатності	Г) визначається відношенням величини зносу основного капіталу до його вартості на початок року.

	Питання 4. Організаційна структура підприємства – це:
1	Взаємозв'язки, які існують між підрозділами і його працівниками
2	Розподіл функцій між підрозділами підприємства
3	Взаємозв'язки між підрозділами підприємства
4	Склад виробничих підрозділів підприємства

	Питання 5. Підприємство – це:
1	Економічно самостійна господарська ланка з правами юридичної особи, що виготовляє продукцію, виконує роботи, надає послуги
2	Первинна ланка, що функціонує на основі бюджетного фінансування держави
3	Професійно організований колектив, що виготовляє продукцію, виконує роботи, надає послуги
4	Професійно організований колектив, який самостійно вирішує питання забезпечення ресурсами

	Питання 6. Співвіднесіть показники ефективності використання основного капіталу підприємства:	
1	Капіталовіддача	А) визначається відношенням прибутку до середньорічної вартості основного і оборотного капіталу і виражається в процентах;
2	Капіталомісткість продукції	Б) визначається відношенням вартості валової продукції з розрахунку на 1 грн основного капіталу;
3	Норма прибутку	В) визначається відношенням середньорічної вартості основного капіталу з розрахунку на 1 грн валової продукції.

	Питання 7. Найпростіша форма договірної об'єднання підприємств (фірм, компаній, організацій) з метою постійної координації господарської діяльності, яка не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-якого з її учасників (членів) – це:
	<i>У бланку відповідей впишіть вірну відповідь</i>

	Питання 8. Показники економічної ефективності капітальних вкладень:
1	Приведені витрати
2	Коефіцієнт оновлення основного капіталу
3	Норма прибутку
4	Середньорічний приріст валової продукції в результаті інвестицій
5	Строк окупності капітальних вкладень

	Питання 9. Співвіднесіть показники руху трудових ресурсів у підприємстві:
--	--

1	Оборот робочої сили по прийому	А) визначається відношенням чисельності працівників, звільнених за власним бажанням до середньооблікової їх чисельності за відповідний період і виражається в процентах;
2	Плинність персоналу	Б) визначається відношенням чисельності прийнятих на роботу до середньооблікової чисельності працівників за відповідний період і виражається в процентах;
3	Оборот робочої сили по звільненню	В) визначається відношенням загальної чисельності звільнених працівників до середньооблікової їх чисельності за відповідний період і виражається в процентах.

	Питання 10. Визначити прибуток від реалізації продукції, якщо рівень рентабельності становить 20%, собівартість продукції - 450 грн.
1	900
2	22,5
3	225
4	90
5	90,5

9. Методи навчання

Методами навчання є способи спільної діяльності й спілкування викладача і здобувачів вищої освіти, що забезпечують вироблення позитивної мотивації навчання, оволодіння системою професійних знань, умінь і навичок, формування наукового світогляду, розвиток пізнавальних сил, культури розумової праці майбутніх фахівців.

Під час навчального процесу використовуються наступні методи навчання:

Залежно від джерела знань: словесні (пояснення, бесіда, дискусія, діалог); наочні (демонстрація, ілюстрація); практичні (рішення задач, ділові ігри).

За характером пізнавальної діяльності: пояснювально-наочний проблемний виклад; частково-пошуковий та дослідницький методи.

За місцем в навчальній діяльності:

- методи організації й здійснення навчальної діяльності, що поєднують словесні, наочні і практичні методи; репродуктивні й проблемно-пошукові; методи навчальної роботи під керівництвом викладача й методи самостійної роботи здобувачів вищої освіти;

- методи контролю й самоконтролю за навчальною діяльністю: методи усного, письмового контролю; індивідуального й фронтального, тематичного і систематичного контролю.

У процесі викладання навчальної дисципліни для активізації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти передбачено застосування таких навчальних технологій:

- *робота в малих групах* дає змогу структурувати практично-семінарські заняття за формою і змістом, створює можливості для участі кожного здобувача вищої освіти в роботі за темою заняття, забезпечує формування особистісних якостей та досвіду соціального спілкування;

- *семінари-дискусії* передбачають обмін думками і поглядами учасників з приводу даної теми, а також розвивають мислення, допомагають формувати

погляди і переконання, вміння формулювати думки й висловлювати їх, вчать оцінювати пропозиції інших людей, критично підходити до власних поглядів;

- *мозкові атаки* – метод розв’язання невідкладних завдань, сутність якого полягає в тому, щоб висловити як найбільшу кількість ідей за обмежений проміжок часу, обговорити і здійснити їх селекцію;

- *кейс-метод* – метод аналізу конкретних ситуацій, який дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності фахівців і передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу;

- *презентації* – виступи перед аудиторією, що використовуються для подання певних досягнень, результатів роботи групи, звіту про виконання індивідуальних завдань, інструктажу, демонстрації.

10. Форми контролю

Відповідно до «Положення про екзамени та заліки у Національному університеті біоресурсів і природокористування України», затвердженого вченою радою НУБіП України 26 квітня 2023 року, протокол №10, видами контролю знань здобувачів вищої освіти є поточний контроль, проміжна та підсумкова атестації.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних, лабораторних та семінарських занять і має на меті перевірку рівня підготовленості здобувачів вищої освіти до виконання конкретної роботи.

Проміжна атестація проводиться після вивчення програмного матеріалу і має визначити рівень знань здобувачів вищої освіти з програмного матеріалу, отриманих під час усіх видів занять і самостійної роботи.

Форми та методи проведення проміжної атестації, засвоєння програмного матеріалу розробляються лектором дисципліни і затверджується відповідною кафедрою у вигляді тестування, письмової контрольної роботи, колоквиуму тощо, що можна оцінити чисельно.

Засвоєння здобувачем вищої освіти програмного матеріалу вважається успішним, якщо рейтингова оцінка його становить не менше, ніж 60 балів за 100-бальною шкалою.

Семестрова атестація проводиться у формах семестрового екзамену або семестрового заліку з конкретної навчальної дисципліни.

Семестровий екзамен - це форма підсумкової атестації засвоєння здобувачем вищої освіти теоретичного та практичного матеріалу з навчальної дисципліни за семестр.

Семестровий залік - це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння здобувачем вищої освіти теоретичного та практичного матеріалу (виконаних ним певних видів робіт на практичних, семінарських або лабораторних заняттях та під час самостійної роботи) з навчальної дисципліни за семестр.

Диференційований залік - це форма атестації, що дозволяє оцінити виконання та засвоєння здобувачем вищої освіти програми виробничої практики, підготовки та захисту курсової роботи (проекту) .

Здобувачі вищої освіти зобов'язані складати экзамен і заліки відповідно до вимог робочого навчального плану у терміни, передбачені графіком освітнього процесу. Зміст екзаменів і заліків визначається робочими навчальними програмами дисциплін.

Зміст екзаменів і заліків визначається робочими навчальними програмами дисциплін.

11. Розподіл балів, які отримують студенти

1. Оцінювання знань студента відбувається за 100-бальною шкалою і переводиться в національні оцінки згідно з табл. 1 «Положення про екзамен та заліки у НУБіП України» (наказ про уведення в дію від 26.04.2023 р. протокол № 10)

Рейтинг студента, бали	Оцінка національна за результати складання	
	Екзаменів	заліків
90-100	Відмінно	Зараховано
74-89	Добре	
60-73	Задовільно	
0-59	Незадовільно	Не зараховано

Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{\text{дис}}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи $R_{\text{нр}}$ (до 70 балів): $R_{\text{дис}} = R_{\text{нр}} + R_{\text{ат}}$.

12. Навчально-методичне забезпечення

1. Електронний курс з економіки підприємства. URL: <https://elearn.nubip.edu.ua/course/view.php?id=1277>
2. L. Stepasyuk, N. Sulima. Economics of enterprise. Textbook. К. «СР «Компринт»», 2021. 349 р.
3. N. Sulima, L. Stepasyuk Economics of enterprise. Tutorial. N. Sulima., L. Stepasyuk. К. «СР «Компринт»». 2022. 413 р.
4. Суліма Н.М., Степасюк Л.М., Величко О.В. Економіка і фінанси підприємства: Підручник, друге перевидання. К. "ЦП"КОМПРИНТ". 2020. 497с.
5. О.О. Чередніченко, Т.В. Мірзоєва, Л.М. Степасюк, О.А. Томашевська. Економіка розвитку. Навчальний посібник. Київ: Компринт, 2022. 405 с.
6. С.М. Рогач, Т.А. Гуцул, Л.М. Степасюк, О.В. Величко, Н.М. Суліма Економіка підприємства. К.: «ЦП «КОМПРИНТ». 2018.
7. Економіка аграрних підприємств. Рогач С.М., Степасюк Л.М., Мірзоєва Т.В., Томашевська О.А. К.: «ЦП «КОМПРИНТ». 2019. 480 с.
7. Степасюк Л.М., Суліма Н.М., Величко О.В. Практикум з економіки і фінансів підприємства Київ. «ЦП «КОМПРИНТ». 2016. 385с.
8. Михайлов С.І., Степасюк Л.М., Городенко С.В. Економіка підприємства Київ. «ЦП «КОМПРИНТ». 2018. 417с.

9. Степасюк Л.М., Суліма Н.М., Величко О.В. Економіка і фінанси підприємства Київ. «ЦП «КОМПРИНТ». 2019. 466с.
10. Тематичний довідник з економіки підприємства. Степасюк Л.М., Суліма Н.М., К: НУБіП України, 2018. 159 с.
11. Степасюк Л.М. «Методичні вказівки до виконання практичних завдань студентами спеціальності 051-«Економіка»» К. Компрінт, 2022. 108с.
12. Степасюк Л.М. Методичні вказівки до виконання практичних завдань студентами спеціальності 051 – «Економіка» Київ. «ЦП «КОМПРИНТ», 2021. 96с.
13. Рогач С.М., Степасюк Л.М., Гуцул Т.А. Методичні рекомендації до вивчення курсу «Економіка підприємства» Київ. «ЦП «КОМПРИНТ», 2020. 326с.
14. Степасюк Л.М. «Економіка підприємства» Робочий зошит для виконання практичних завдань студентами спеціальності 051- «Економіка» Київ. «ЦП «КОМПРИНТ», 2020. 139с.

13. Рекомендовані джерела інформації

1. Економіка підприємства: підручник. під заг. ред. д.е.н., проф. Ковальської Л.Л. та проф. Кривов'язюка І.В. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2020. 700 с.
2. Соломіна Г.В. Економіка підприємства: практикум. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. 142 с.
3. Економіка підприємства: навчальний посібник. О.І. Лисак, Л.О. Андреева, Л.О.Болтянська . Мелітополь: Люкс, 2020. 272 с.
4. Економіка підприємства: підручник. за заг. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк: Вежа-Друк, 2021.
5. Економіка підприємства: навчальний посібник для практичних занять і самостійної роботи студентів вищих навчальних закладів. Х. ХНАДУ, 2018. 292 с.
6. Бойчик І.М. Економіка підприємства: підручник. К: Кондор Видавництво. 2016. 378 с.
7. Економіка підприємства: магістерський курс: навчальний посібник. Харків. НТУ «ХП», 2018. 516 с.
8. Гринчуцький В.І., Карапетян Е.Т, Погріщук Б.В. Економіка підприємства. К. ЦНЛ, 2020. 304с.
9. Waş A, Sulewski P, Gerasymchuk N, Stepasyuk L, Krupin V, Titenko Z, Pogodzińska K. The Potential of Ukrainian Agriculture's Biomass to Generate Renewable Energy in the Context of Climate and Political Challenges-The Case of the Kyiv Region. *Energies*. 2022; 15(18):6547. <https://doi.org/10.3390/en15186547> (Q2)
10. Bal-Prylypko, L., Nikolaenko, M., Stepasyuk, L., Cherednichenko, O., & Lialyk, A. (2022). Forecasting the sale price of pork in agricultural enterprises. *Agricultural and Resource Economics*, 8(4), 170–187. <https://doi.org/10.51599/are.2022.08.04.08>.
11. L Bal-Prylypko¹, O Cherednichenko¹, L Stepasyuk¹ and Z Titenko¹ (2023). Profit as a main factor in forecasting agricultural business development. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, Volume 1150, 9th International Scientific Conference on Sustainability in Energy and

12. Закон України «Про банкрутство» URL: Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

13. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/>.

14. Офіційний сайт Комітету Верховної Ради України з питань бюджету. URL: <http://www.budget.rada.gov.ua/>.

15. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/>.

16. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua/>.

17. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

18. Офіційний сайт Інформаційно-аналітичної агенції «АПК-Інформ» URL: <http://www.apk-inform.com/ru/analityc>

19. Офіційний сайт Національного агропорталу URL: <http://latifundist.com>

20. Офіційний сайт Спілки економістів України URL: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/07/innovacijny-klastery-mexanuzm-pidvyshhenya-konkurentospromozhnosti-regionu/>